

KONRAD MAGNUSKI

Urządzanie lasu w Polsce w okresie po drugiej wojnie światowej (część 1)

The Forest Management in Poland After Second World War

Wstęp

W 1996 roku minęło 50 lat od powołania w powojennej Polsce służb urzędzeniowych i 40 lat od utworzenia samodzielnego Biura Urządzania Lasu i Projektów Leśnictwa, przemianowanego później na Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej, istniejące do dziś. Rocznice te skłaniają do spojrzenia na zachodzące zmiany w urządzaniu lasu — dziale praktycznego leśnictwa, zajmującym się sporządzaniem planów dla gospodarstwa leśnego. Dynamiczny rozwój urządzania lasu po drugiej wojnie światowej wiąże się ze zmianami ustrojowymi w naszym kraju, a zwłaszcza z upaństwowieniem lasów. Według danych GUS (12) wielkość lasów państwowych w 1946 roku, w stosunku do ogólnej powierzchni leśnej w kraju, wynosiła 88.5%. Zarówno to, jak i wprowadzenie generalnie zasad planowania gospodarczego zapoczątkowały nową erę w prowadzeniu gospodarstwa leśnego, a wraz z tym konieczność rewizji dotychczasowych podstaw i metod urządzania lasu.

Zdaniem Trampler (17) obowiązujące w okresie międzywojennym zasady urządzania lasu nie mogły już być w nowych warunkach gospodarczych przydatne. Te bowiem nakładały na gospodarstwo leśne zadania pełnego pokrycia zapotrzebowania na drewno przewidziane planem ogólnonarodowym, z równoczesnym dążeniem do należytego wykorzystania sił przyrody w procesie produkcji leśnej. Stąd, jak podkreślał Trampler, planowanie produkcji w gospodarstwie leśnym musi zharmonizować dwa czynniki: zasadę rozszerzonej reprodukcji oraz zapotrzebowanie na drewno innych gałęzi gospodarki narodowej. Dotychczasowe bowiem planowanie urzędzeniowe, oparte na idei lasu normalnego, miało za zadanie głównie określenie wielkości użytków rębnych.

W powojennej historii urządzania lasu w Polsce można wyodrębnić kilka okresów, różniących się od siebie: zakresem zadań, tempem ich wykonawstwa oraz zmianami organizacyjnymi, które miały istotny wpływ na rozwój tego działu leśnictwa, warunkującego prowadzenie racjonalnej działalności gospodarczej w lesie. Niniejsze opracowanie jest rysem retrospektywnym na urządzanie lasu w okresie po drugiej wojnie światowej.

Pierwsze prace urzędniowe po wojnie

Przesunięcia terytorialne na wschodzie i na zachodzie oraz zniszczenia wojenne spowodowały, że lasy polskie praktycznie znajdowały się bez planów urzędniowych. Z konieczności podstawą realizacji czynności gospodarczych były dorywczo zbierane materiały, które nie stanowiły powiązania z całością działalności gospodarczej nadleśnictw. Stąd też należało jak najszybciej przystąpić do opracowywania dla nich planów urzędniowych. Nie było to jednak proste. Jak wspomina Wolanin (23): "Szczerpłość wykwalifikowanych kadr urzędniowych jakimi dysponowały dyrekcje lasów państwowych i brak możliwości szybkiego ich uzupełnienia nie pozwalał na natychmiastowe i zakrojone na szeroką skalę przystąpienie do opracowania planów urządzania gospodarstwa leśnego." Wszelkie poczynania prowadzono więc etapami, różniącymi się zakresem prac i ich dokładnością.

Pierwszą większą pracą z tego zakresu było sporządzenie przez Korzeniowskiego i Jakutowicza (9), mapy lasów Polski w skali 1:300 000 z wyszczególnieniem na niej wszystkich większych kompleksów leśnych, jednak bez rozbicia na lasy państwowe i niepaństwowe. Mapa ta, wraz z obliczonymi powierzchniami lasów, posłużyła autorom do zaprojektowania podziału Polski na 16 dyrekcji okręgowych lasów państwowych (nie pokrywających się z ówczesnymi granicami województw). Podział ten, ze stosunkowo niewielkimi zmianami, polegającymi na dostosowaniu granic dyrekcji lasów do granic województw, utrzymał się aż do 1950 roku kiedy to liczbę województw i jednocześnie dyrekcji lasów powiększono do siedemnastu.

Pilną i konieczną sprawą było także ustalenie wielkości szkód i szacunku strat poniesionych przez gospodarstwo leśne w okresie wojny, co wiązało się z wysuniętymi przez stronę polską żądaniami zrekompensowania przez Niemcy strat wojennych w naszej gospodarce narodowej. W reaktywowanej Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych opracowano instrukcję w sprawie ustalenia szkód i obliczenia strat, która w postaci obowiązującego zarządzenia została przekazana do wykonania już w marcu 1945 roku.

Przy okazji należy dodać, że pierwsza po wojnie nadrzędna komórka organizacyjna urządzania lasu powstała w październiku 1944 roku w Lublinie w ówczesnej Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych. Od marca 1945 roku do jesieni 1946 roku działała ona w Łodzi, a następnie w Warszawie, co związane było z kolejnym przenoszeniem Dyrekcji Naczelnej (9,18).

Następną sprawą nie cierpiącą zwłoki była konieczność szybkiego poznania aktualnego stanu naszych lasów w celu ustalenia na najbliższe lata etatów cięć rębnych. Dlatego też zarządzenie Dyrekcji Naczelnej Lasów Państwowych z 10 IV 1945 roku nakazywało przeprowadzenie prowizorycznej ewidencji stanu posiadania lasów państwowych (29). Jej celem było ustalenie przede wszystkim przybliżonej tabeli powierzchni klas wieku drzewostanów oraz zebranie wszelkich informacji o materiałach urzędniowych, przydatnych do dalszych prac nad ewidencją stanu lasów państwowych w Polsce. Prace terenowe z tego zakresu prowadzili adiunkci, leśniczowie i praktykanci pod nadzorem miejscowych nadleśniczych. Kadra urzędniowa, z uwagi na jej szczerpłość, służyła głównie instruktązem i pełniła funkcje kontrolne. Ze względu na potrzebę szybkiego wykonania tego przedsięwzięcia przy braku odpowiedniego sprzętu również dokładność tych prac była przybliżona. Tam gdzie były operaty urzędniowe aktualizowano opisy i wydzielania najprostszymi

metodami. W wypadku braku jakichkolwiek planów i map nanoszono natomiast granice lasów z map topograficznych lub sporządzano mapy na podstawie pomiarów busolowych. Wydzielenia tworzone w postaci łatwych do określenia figur geometrycznych, mierząc boki krokami, a kąty kompasem. Powierzchnię ustalono z dokładnością do 1 ha, a przy cennych drzewostanach — do 0,5 ha (18,23).

W wyniku inwentaryzacji uzyskano, oprócz oszacowania strat wojennych, dane o powierzchni leśnej i nieleśnej według nadleśnictw, w tym także w lasach nowo upaństwowionych. Szczególne znaczenie miała opracowana na podstawie tej inwentaryzacji przybliżona tabela klas wieku. Zestawienie tych tabel dla nadleśnictw pozwoliło na ustalenie gospodarstw, dla których następnie wyliczono etaty powierzchniowe użytkowania rębego. Do poszczególnych gospodarstw zaliczono drzewostany według głównego rodzaju panującego, a także drzewostany rodzajów pokrewnych, jeśli zajmowały one powierzchnię mniejszą niż 300 ha. Stosowano przy tym następujące koleje rębności: dla gospodarstw iglastych 80-100 lat, dębowych 120-140 lat, bukowych 80-100 lat, olszowych i grabowych 60-80 lat, innych liściastych 40-60 lat.

Jak podaje Wolanin (23): "Etat wyliczony był jako średnia arytmetyczna przy kolei rębny ponad 80 lat z etatu według trzech ostatnich klas wieku (według dwóch ostatnich klas wieku i etatu według stanu drzewostanów, o ile ten ostatni przekraczał jeden z poprzednich); przy kolei rębny 60-80 lat — według dwóch ostatnich klas wieku i etatu według stanu drzewostanów, a przy kolei rębny 40-60 lat — według ostatniej klasy wieku i etatu według stanu drzewostanów."

Tak określone etaty pozwoliły wyznaczyć na sporządzonych mapach drzewostanowych cięć na okres trzech lat, a następnie zestawić je według gospodarstw i drzewostanów przewidzianych w tym okresie do wyrębu. Na tej podstawie określano etat miąższościowy, jako sumę miąższości drzewostanów objętych planem cięć na ten trzyletni okres. Ponadto poszczególne dyrekcje lasów ustalały dla podległych im nadleśnictw (bez uwzględnienia gospodarstw) orientacyjny etat użytkowania międzyrębego.

W dyrekcjach mających zorganizowane nadleśnictwa zakończono prace związane z przybliżoną tabelą klas wieku w końcu 1945 r., zaś w innych dyrekcjach — zwłaszcza położonych na ziemiach zachodnich i północnych — przeciągnęły się one do 1947 roku.

Na podstawie prac urzędniowych tego pierwszego etapu ustalono dla całego gospodarstwa leśnego globalny roczny etat miąższościowy użytkowania w wysokości 9,68 mln m³ grubizny, w tym użytków rębnych — 7,05 mln m³ i przedrębnych — 2,63 mln m³ grubizny. W celu zwiększenia dostaw drewna kopalniakowego Ministerstwo Leśnictwa poleciło w 1946 roku dokonać rewizji zatwierdzonych etatów, w wyniku czego globalny etat użytkowania został podwyższony do 10 mln m³ (23).

Obowiązujące w każdym nadleśnictwie etaty użytkowania zostały po trzech latach przedłużone na dalszy okres i stosowane praktycznie do czasu opracowania w nich planów według prowizorycznego urządzenia gospodarstwa leśnego. Należy przy tym podkreślić, że w planach cięć na dalsze lata nadleśnictwa były zobowiązane do uwzględnienia przekroczeń lub oszczędności w pozyskaniu (rębnym i przedrębnym) z minionego trzyletniego okresu.

Okres prowizorycznego urzędzenia lasu

Okres drugi w powojennej historii urządzania lasu to lata, w których przeprowadzono tzw. prowizoryczne urzędzenie lasu. Na terenach niektórych dyrekcji lasów państwowych rozpoczęło się ono w sezonie letnim 1946 roku. Natomiast tam, gdzie prace nad przybliżoną tabelą klas wieku przeciągnęły się — w terminach późniejszych. Zakończono je praktycznie w 1954 roku, ale z pracami uzupełniającymi trwały do 1956 roku. Wykonawcą były już wyłącznie służby urzędzeniowe. Ten cykl prac realizowano na podstawie przepisów technicznych w sprawie prowizorycznego urządzania lasów państwowych z 1945 roku (10).

W przepisach tych określono, że cały plan prowizorycznego urzędzenia gospodarstwa leśnego będą stanowiły: opisanie ogólne (elaborat); opis taksacyjny, tabela klas wieku i rejestr powierzchniowy; plan cięć użytków rębnych i międzyrębnych; plan odnowienia; mapy gospodarcze w skali 1:5 000 lub 1:10 000 i mapy przeglądowe w skali 1:20 000 (w tym drzewostanowe, cięć, a później ochrony i siedlisk). Jak widać, zakres prac urzędzeniowych, w porównaniu do pierwszego okresu (przybliżona tabela klas wieku), został znacznie poszerzony.

Jednak przepisy techniczne o których mowa, nie przewidywały zwiększenia dokładności prac geodezyjnych i wykonania map pomiarowych. Opis taksacyjny wraz z rejestrem powierzchniowym i tabelą klas wieku ujęte były w jednym wzorze, co upraszczało pracę i stwarzało przejrzystość dokumentu. Została równocześnie zwiększona dokładność prac taksacyjnych, przy czym opisywano nie tylko drzewostan, ale również rzeźbę terenu, glebę i pokrywę. Od 1949 roku po wprowadzeniu zasad typologii leśnej określany był także typ siedliskowy lasu i gospodarczy typ drzewostanu. W opisie drzewostanu podawano: skład gatunkowy, wiek, pochodzenie, zdrowotność, zwarcie, nalot, podszyt, podrost, nasienniki i przestoje oraz elementy taksacyjne — pierśnicę, wysokość, zadrzewienie, bonitację oraz zasobność (na 1 ha i całej powierzchni). Opis kończyły wskazania gospodarcze, dotyczące wyřębu, odnowienia, pielęgnowania, ochrony oraz potrzeb melioracyjnych związanych z odnowieniem.

Plany prowizorycznego urzędzenia lasu były opracowywane dla poszczególnych nadleśnictw. W wyjątkowych przypadkach, gdy przewidywało się podział nadleśnictwa, wyodrębniono obręby. W ramach nadleśnictw lub obrębów tworzone gospodarstwa, obejmujące gatunki drzew o jednakowym wieku rębności i takim samym cyklu produkcyjnym, dla których określany był etat użytków rębnych według powierzchni. Kolejność rębności przyjęto jak w przybliżonej tabeli klas wieku, przy czym w wypadkach, gdy do danego gospodarstwa wchodziły drzewostany o niskiej jakości technicznej, wiek rębności przyjmowano według dolnej granicy kolei. Postępowano zaś odwrotnie, gdy drzewostany osiągały wysoką jakość techniczną w późniejszym wieku (np. sosna taborska), wtenczas wiek rębności był podwyższany do granicy górnej.

W myśl przepisów technicznych wyliczano jako porównawcze etaty powierzchniowe według zasad podobnych jak w poprzednim rozdziale, przy omawianiu przybliżonej tabeli klas wieku. Etat przyjęty wypośredkowano z etatów z dwóch i trzech ostatnich klas wieku, pod warunkiem, że etaty te były większe od etatu według stanu drzewostanów. W wypadku gdy ten ostatni przekraczał wielkością jeden z poprzednich, on był przyjmowany

do realizacji. Zgodnie z wymienionymi przepisami, przy wyznaczaniu drzewostanów do wyrębu należało bezwzględnie wziąć pod uwagę możliwości lokalizacji cięć, uwzględniając nawrót i szerokość zrębów. Zakładano też, że przewidywany sposób użytkowania powinien odpowiadać potrzebom biologicznym drzewostanów oraz przyrodniczym i gospodarczym warunkom odnowienia.

Etat miąższościowy użytków rębnych określany był z etatu powierzchniowego i stanowił sumę miąższości drzewostanów wyznaczonych w planie cięć do użytkowania w dziesięcioleciu. Ponadto do etatu należało doliczać miąższości użytków rębnych, nie zaliczonych na poczet etatu powierzchniowego, tj. z projektowanych do oczyszczenia płazowin, wycięcia nasienników, przestoi itp.

Oprócz użytkowania rębego należało określić również etat użytków przedrębnych. Stanowiła go suma oszacowanych na gruncie przez taksatorów cięć, wynikających z potrzeb pielęgnacyjnych poszczególnych drzewostanów, powiększona o użytki przygodne w wysokości 10% miąższości użytków rębnych. Jeśli przewidywana do pozyskania miąższość użytków przygodnych przekraczała te 10%, to różnica była zaliczana do użytkowania rębego.

Określone na podstawie powyższych zasad etaty użytkowania rębego i przedrębego pozwoliły na ustalenie wielkości rocznych cięć tych rodzajów użytkowania dla całego państwowego gospodarstwa leśnego. Zgodnie z tym planowane użytkowanie rębne wynosiło 9,07 mln m³, a przedrębne — 3,18 mln m³ grubizny brutto. Łącznie wielkość etatowa użytków głównych kształtowała się na poziomie 12,25 mln m³ grubizny brutto rocznie (23).

W 1948 roku zaczęto tytułem próby wprowadzać do Państwowego Gospodarstwa Leśnego tzw. metodę siedliskowo-bezzrębową, która miała być traktowana jako połączenie metody zagospodarowania lasu z metodą urządzania gospodarstwa leśnego. Zakładano przy tym, że urządzenie lasu zajmie się organizacją całokształtu przebiegu produkcji w gospodarstwie leśnym, zaś zagospodarowanie lasu realizacją ogółu czynności gospodarczych (odnowienie, pielęgnowanie, użytkowanie), których celem jest kształtowanie budowy lasu i podnoszenie jego produkcji (27). W 1949 roku ukazała się instrukcja planowania przebudowy gospodarstwa leśnego, która stwarzała ramy techniczno-urządzeniowe do wprowadzenia w terenie siedliskowo-bezzrębowej metody zagospodarowania lasów w Polsce (1). Cel, który chciano osiągnąć za pomocą tej metody, to uzyskanie i zachowanie największego przyrostu na jednostce powierzchni leśnej, przez :

- utrzymanie sprawności siedlisk na najwyższym poziomie,
- nadanie drzewostanom odpowiedniego składu gatunkowego i struktury,
- wykonanie we właściwym czasie zabiegów pielęgnacyjnych.

Z teoretycznego punktu widzenia koncepcja ta była w swych założeniach bardzo śmiała i odważna, a cele do osiągnięcia ze wszech miar uzasadnione. Jednak w ówczesnych warunkach zamysł ten był zupełnie chybiony. Przy braku odpowiednich opracowań siedliskowo-drzewostanowych i innych, a przede wszystkim niedoborze kwalifikowanych wykonawców, zamierzenia te w ogóle nie miały szans powodzenia. Nawet w Szwajcarii, skąd przyjęto wzorzec bezzrębówki, tylko stosunkowo niewielki odsetek lasów był w owym czasie zagospodarowany ściśle według zasad lasu przerębowego. Stąd projektowane

w naszych warunkach, zgodnie z tym modelem, zmiany zagospodarowania budziły wśród światlejszej części leśników obawy o efekty tego przedsięwzięcia.

Rozpatrując dziś ten problem można pokusić się o ocenę ówczesnej koncepcji wprowadzenia metody siedliskowo-bezrzębowej bardziej obiektywnie. Należy przypomnieć, że w 1949 roku kończył się plan trzyletni (Plan odbudowy gospodarczej), a od 1950 roku rozpoczynał się słynny plan sześcioletni (Plan rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu). Zgodnie z założeniami tego planu zdecydowanie wzrastało zapotrzebowanie gospodarki narodowej na różne surowce, w tym również na drewno. I temu chyba głównie celowi miała służyć w praktyce "bezrzębówka", która stwarzała możliwości nie w pełni kontrolowanego użytkowania lasu, szczególnie w zakresie pozyskiwania określonych sortymentów.

Na szczęście już w 1950 roku zrezygnowano ze stosowania tej metody, gdyż faktycznie jej praktyczna realizacja przekraczała możliwości nielicznej jeszcze wówczas leśnej kadry inżynieryjno-technicznej. Niemniej stosowanie jej, choć krótkotrwałe i tylko na stosunkowo niewielkim obszarze lasów, przyniosło ujemne skutki. Przede wszystkim zdezaktualizowało wcześniej opracowane na podstawie innych metod urzędniowych, plany gospodarcze. Naruszało też zasady ładu przestrzennego i czasowego, których przestrzeganie wobec silnej presji odgórnej na zwiększanie rozmiaru użytkowania i pozyskiwanie określonych sortymentów było szczególnie niezbędne. W efekcie cele określone w założeniach tej metody nie były osiągnięte, natomiast wykorzystano ją do łatwego pozyskiwania potrzebnych sortymentów drzewnych oraz wykazywania znacznych osiągnięć w zakresie odnowień podokapowych, które faktycznie miały charakter podszytów.

Jedynym pozytywnym zjawiskiem z tego okresu, zasługującym na odnotowanie to zainicjowanie na szeroką skalę klasyfikacji siedlisk leśnych, która stała się początkiem dzisiejszego powiązania hodowli i użytkowania lasu w jednolitą całość, opartą na podstawach typologicznych. Wyrazem tej zmiany było wydanie w 1950 roku "Przepisów przejściowych w sprawie urządzania lasów metodą siedliskowo-drzewostanową" (11). W wytycznych tych zaakcentowano powrót do systemu zrębowego przy uwzględnieniu warunków siedliskowych produkcji leśnej. Przepisy te wraz z dziewięcioma załącznikami, obejmującymi wytyczne w zakresie całokształtu czynności związanych ze sporządzeniem planu gospodarczego nadleśnictwa, stanowiły dość szczegółowo opracowaną instrukcję, według której do końca okresu prowizorycznego urządzania lasów sporządzono operaty urzędniowe.

W przepisach tych zwraca uwagę zmiana określania etatu użytkowania rębego w gospodarstwach, w porównaniu z wytycznymi w tym zakresie, zawartymi w przepisach technicznych z 1945 roku. Podaje się mianowicie następujące sposoby obliczania etatu :

- powierzchniowy — na podstawie przeciętnego przyrostu;
- miąższościowy — według dojrzałości, z sumy zapasu drzewostanów dwóch ostatnich klas wieku i wyższych oraz tych młodszych (z wyjątkiem I klasy), które z uwagi na swój stan (jako negatywne) przewidziane zostały do użytkowania rębego w danym okresie gospodarczym;
- powierzchniowy — według dojrzałości, z sumy powierzchni dwóch ostatnich klas wieku i wyższych oraz młodszych — jw.;

- etat miąższościowy — według Mantla, z poprawką Flury'ego;
- etat miąższościowy — według wzoru Hundeshagena;
- etat miąższościowy — według wzoru Hufnagla.

Jak widać, spośród sześciu wymienionych etatów cztery były etatami miąższościowymi, a tylko dwa powierzchniowymi. Z przepisów wynika jednak, że decydujące znaczenie dla ustalenia wielkości cięć rębnych miał etat powierzchniowy według dojrzałości, obliczany z dwóch ostatnich klas wieku. Pozostałe miały charakter informacyjno-porównawczy.

Na podkreślenie zasługuje przyjęta w wymienionych przepisach koncepcja obliczania w każdym gospodarstwie etatów cząstkowych, co uznać należy za wielki postęp i co znalazło wówczas po raz pierwszy praktyczne zastosowanie. Eliminowało to sztywny charakter jednego etatu, obliczanego danym sposobem dla gospodarstwa, gdyż został on zastąpiony przez sumę etatów cząstkowych, które w sposób elastyczny ujmowały możliwości miąższościowe poszczególnych grup drzewostanów o różnym wieku dojrzałości rębnej.

Co zaś się tyczy etatu użytkowania przedrębego, to w przepisach mówiło się, że jego wielkość powinna wynikać z potrzeb hodowlanych drzewostanów. Znalazło to wyraz we wskazaniach gospodarczych, gdzie określana była miąższość, przewidziana do pobrania z 1 ha w bieżącym okresie gospodarczym.

Ustalone etaty w pierwszych latach po wojnie, zarówno na podstawie przybliżonej tabeli powierzchni klas wieku, jak i początkowo prowizorycznego urządzania zaspokajały w zasadzie zapotrzebowanie gospodarki narodowej na drewno. Zgodnie jednak z założeniami planu sześcioletniego, w miarę postępu odbudowy kraju i rozwoju przemysłu, zapotrzebowanie na surowiec drzewny dynamicznie wzrastało, w związku z czym zaszła konieczność zwiększania użytkowania ponad wyliczone etaty. Ustalany przez Państwową Komisję Planowania Gospodarczego, najczęściej bez wcześniejszych konsultacji z administracją lasów państwowych, rozmiar użytkowania i to według sortymentów, zaczął naruszać określony w planach prowizorycznego urządzania ład czasowy i przestrzenny w lesie. Nadleśnictwa wykonując narzucone plany pozyskiwania drewna według sortymentów i przekraczając znacznie etat miąższościowy, zmuszone były często do zaniechania zaprojektowanych przez urządzenie planów cięć. Stan ten pogłębiał brak w wielu nadleśnictwach doświadczonej kadry technicznej, a także niechęć robotników (ze względu na zbyt niskie stawki płac) do pozyskiwania w cięciach pielęgnacyjnych drzew o cieńszych wymiarach. Wszystko to sprawiło, że plany cięć prowizorycznego urządzania stawały się w krótkim czasie częściowo lub nawet całkowicie nieaktualne.

Dla racjonalizacji wymienionych czynności gospodarczych — niezależnie od prac prowizorycznego urządzania lasu — przeprowadzono w 1951 roku nadzwyczajną powszechną inwentaryzację drzewostanów od III klasy wieku wzwyż, a w 1954 roku jednorazową rewizję cięć pielęgnacyjnych w całym gospodarstwie leśnym. W czasie lustracji drzewostanów ustalono stopień pilności oraz rozmiar cięć pielęgnacyjnych na okres 10 lat (1955-1964). Drzewostany zaniedbane, wymagające szybkiego wkroczenia do nich z cięciami pielęgnacyjnymi, zostały włączone do planu cięć użytków przedrębnych na pierwsze pięciolecie, drzewostany pielęgnowane lub przerzedzone — na drugie.

Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że po raz pierwszy wielkość przewidzianej do pozyskania miąższości w cięciach pielęgnacyjnych określono według zasad metody selekcyjnej. W tym celu założono znaczną liczbę stałych i czasowych powierzchni próbnych w drzewostanach podlegających czyszczeniom oraz trzebieżom. Dane pomiarowe uzyskane na stałych powierzchniach próbnych służyć miały nie tylko do ustalenia rozmiaru pozyskania miąższości w cięciach pielęgnacyjnych, ale również do opracowania przez Instytut Badawczy Leśnictwa tablic sortymentacyjno-pielęgnacyjnych, a także do dalszych badań i ustaleń, dotyczących tej problematyki. Zastosowanie selekcyjnej metody w cięciach pielęgnacyjnych nie zmieniło generalnie rocznego etatu użytków przedrębnych, pozostał on na wcześniej ustalonym poziomie.

W 1955 roku przeprowadzono podobną rewizję użytkowania rębego, opracowując plan cięć na pięciolatkę (1956-1960), mający zapewnić pełne pokrycie gospodarki narodowej w drewno, z równoczesnym podaniem wytycznych w sprawie zasad użytkowania w państwowym gospodarstwie leśnym.

Mówiąc o tym okresie w powojennej historii urządzania lasu nie można pominąć faktu, że od czasu utworzenia służb urzędzeniowych, czyli praktycznie od 1946 roku działały one jako oddziały, początkowo w dyrekcjach, a później w okręgach lasów państwowych. Dopiero zarządzeniem Ministra Leśnictwa z 23 XI 1955 roku zostały powołane przy każdym okręgu odrębne biura urządzania i pomiaru lasu oraz osobne jedno Biuro Projektów Leśnictwa (7).

Organizacyjne połączenie i usamodzielnienie tych biur, z równoczesną zmianą nazwy na Biuro Urządzania Lasów i Projektów Leśnictwa, nastąpiło na podstawie Zarządzenia ministra tego resortu z 3 IX 1956 roku, z mocą obowiązującą od 1 października tego roku (30). Data ta zapoczątkowała nowy etap w rozwoju urządzania lasu w Polsce. Wyodrębnione Biuro stanowi samodzielne przedsiębiorstwo którego nazwę z dniem 1 I 1973 roku zmieniono na Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej — w związku z wyłączeniem komórki studialno-projektowej w odrębną jednostkę o nazwie Biuro Studiów i Projektów Lasów Państwowych z siedzibą w Łodzi (18).

Kończąc omawianie okresu prowizorycznego urządzania lasu należy podkreślić, że mimo istnienia wówczas obiektywnych trudności, o których wyżej była mowa, powierzchnia urządzonych lasów wyniosła łącznie 6 174 mln ha i objęła około tysiąc nadleśnictw. Urządzenie lasu tego okresu, choć niedoskonałe, należy ocenić jako bardzo duże i ważne osiągnięcie. Urządzono bowiem wszystkie lasy państwowe, których większość to dawne lasy prywatne, często bez operatów i innych materiałów urzędzeniowych. W okresie prowizorycznego urządzania lasu powstały kwalifikowane kadry urzędzeniowe oraz wydano odpowiednie akty normatywne w postaci instrukcji, zarządzeń i dekretów, które przygotowały grunt do przeprowadzenia definitywnego urządzania lasu. Były to między innymi:

- Zarządzenie z dnia 10 IV 1945 roku w sprawie sporządzenia przez wszystkie nadleśnictwa państwowe tzw. przybliżonej tabeli klas wieku.

- ❑ Przepisy techniczne w sprawie prowizorycznego urządzania lasów państwowych z dnia 20 VIII 1945 roku wraz ze wzorami formularzy i układem planu gospodarczego.
- ❑ "Instrukcja o postępowaniu przy rozgraniczaniu nieruchomości państwowego gospodarstwa leśnego oraz nieruchomości nabywanych lub przekazywanych przez resort leśnictwa dla realizacji narodowych planów gospodarczych" oraz "Instrukcja techniczna dla pomiaru gruntów państwowego gospodarstwa leśnego", wprowadzone w życie zarządzeniem nr 488 ministra leśnictwa z dnia 21 XII 1955 roku.
- ❑ Zarządzenie ministra leśnictwa z 10 X 1955 roku w sprawie zagospodarowania lasów rezerwatowych.
- ❑ Dekret z 26 IV 1948 roku o ochronie lasów nie stanowiących własności państwa oraz wytyczne Ministerstwa Leśnictwa z 1955 roku w sprawie sporządzania planów gospodarstwa leśnego dla lasów niepaństwowych.
- ❑ Zarządzenie ministra leśnictwa z 16 XII 1954 roku w sprawie dyscypliny porządkowej przy użytkowaniu rębnym.

Okres definitywnego urządzania lasu

W okresie samodzielnego istnienia Biura Urządzania Lasu i Projektów Leśnictwa zostało wykonane w latach 1957-1967 definitywne urządzenie lasu. Wykonano je na całym obszarze lasów państwowych, obejmującym 6 438 tys. ha (w sumie blisko tysiąc nadleśnictw). Poprzedzone ono zostało uporządkowaniem stanu posiadania oraz pracami geodezyjno-kartograficznymi. Całe to przedsięwzięcie było możliwe do wykonania dzięki powołaniu przez Biuro Urządzania Lasu i Projektów Leśnictwa wyspecjalizowanych drużyn geodezyjnych. Wykonane prace geodezyjno-kartograficzne odznaczały się dużą dokładnością całości prac urzędniowych (16, 18).

Definitywne urządzenie lasu, wykonane według jednolitych przepisów opracowanej w maszynopisie w 1956 roku, a wydanej drukiem w 1957 roku instrukcji urządzania lasu, oparte na ścisłych podkładach geodezyjnych, dały bardzo dokładny materiał inwentaryzacyjny, dotyczący obszaru, zasobów i zdolności produkcyjnej państwowego gospodarstwa leśnego (3).

Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że instrukcja z 1957 roku była pierwszą drukowaną instrukcją urzędniową w Polsce. Ponadto była ona najbardziej wszechstronnie opracowaną spośród dotychczas wydanych przepisów w tej kwestii i bez wątpienia przyczyniła się do podniesienia poziomu oraz ujednoczenia prac urzędniowych w kraju. Upoważnia to do przedstawienia skrótowo jej charakterystyki.

Instrukcja zawiera szczegółowo ujęte dane opisowe, zawarte w 234 paragrafach oraz 3 załączniki, obejmujące 22 wzory formularzy i druków (załącznik 1), wykaz symboli i skrótów stosowanych w opisach taksacyjnych (załącznik 2), wreszcie wzory map, wykazy oznaczeń i kolorów stosowanych na mapach oraz wykazy znaków oznaczeń podziału powierzchniowego (załącznik 3). Całość wytycznych ujęto w czterech częściach. Część

pierwsza przedstawiała podział lasów, pojęcie gospodarstwa leśnego, zakres i zadania urządzania lasu oraz organizację prac urzędzeniowych. Część druga zawierała omówienie wszystkich zagadnień związanych z szeroko pojętą inwentaryzacją lasu oraz kameralnym opracowaniem materiałów pomiarowych i taksacyjnych. Część trzecią poświęcono opracowaniu szczegółowego planu zagospodarowania lasu. Część czwarta — ostatnia dotyczyła współdziałania terenowej administracji leśnej z służbami urządzania lasu, przy sporządzaniu planu urządzania gospodarstwa leśnego. Wprowadzenie do instrukcji sprawy współpracy urządzania lasu z organami administracji leśnej ma duże znaczenie dla podniesienia poziomu organizacji prac urzędzeniowych.

Omawiana instrukcja zakresem swych czynności objęła zadania nie uwzględnione w prowizorycznym urządzaniu, mianowicie:

- prace geodezyjne przy ustalaniu stanu posiadania ze ścisłym pomiarem granic;
- prace przy ustalaniu i pomiarze sieci podziału powierzchniowego;
- prace gleboznawcze dla sporządzenia mapy gleb oraz siedlisk i melioracji;
- prace związane z wyodrębnieniem lasów ochronnych (grupa I) i gospodarczych (grupa II).

Prócz tego planem urządzenia gospodarstwa leśnego objęte zostały w szerszym niż dotychczas zakresie zagadnienia ochrony lasu i melioracji leśnych.

Inwentaryzacji zapasu i określenia elementów taksacyjnych dokonywano na podstawie pomiaru całych drzewostanów lub powierzchni próbnych. Na powierzchniach próbnych cięć pielęgnacyjnych, równocześnie z pomiarem pierśnic i wysokości, wyznaczano ponadto drzewa do usunięcia, mierząc je osobno.

W zakresie regulacji rozmiaru użytkowania instrukcja przyjmuje podział użytków rębnych na zaliczone na etat powierzchniowy (powierzchnia zrębu musiała być po wyrębie odnowiona lub przechodziła na inny rodzaj użytkowania) i nie zaliczone na ten etat (miąższości z płązowin, nasienników, przestoi, zadrzewień itp).

Podstawą wyliczenia etatu jest miąższość — w m³ grubizny brutto. Etat miąższościowy użytków rębnych zaliczonych na etat powierzchniowy dla gospodarstwa otrzymywano przez wypośredkowanie z wyliczonych etatów, według dojrzałości — z dwóch ostatnich klas wieku i z ostatniej klasy wieku. Poza tym obliczano etat miąższościowy według stanu drzewostanów, brany pod uwagę wówczas, gdy był większy od poprzednio wyliczonych.

Instrukcja podawała, że przy przerębowo-zrębowym sposobie zagospodarowania wyliczenie etatu miąższościowego zależało od długości okresu odnowienia. Jeżeli okres odnowienia (od pierwszego cięcia częściowego do ostatniego — uprzątającego) trwał do 20 lat, to etat obliczano jak wyżej. Jeżeli natomiast okres ten był dłuższy niż 20 lat, to dla wyliczenia etatu dzielono zapas ostatniej klasy wieku przez 30, a miąższość dwóch ostatnich klas wieku przez 50.

Roczny etat powierzchniowy otrzymywano nie z prostego wyliczenia, lecz dopiero po zlokalizowaniu na mapie przeglądowej cięć planowanych wyrębów, mających pokryć etat miąższościowy. Wynikał on z podzielenia sumarycznej, zredukowanej powierzchni cięć przez 10, czyli przez liczbę lat okresu dla którego ustalono wielkość użytkowania. Dla

sprawdzianu (i tylko) wyliczano etat powierzchniowy według ostatniej i dwóch ostatnich klas wieku.

Te same zasady wyliczania etatu obowiązywały dla lasów grupy I (ochronnych), z tym że przyjmowano wyższe wieki rębności, dłuższy nawrót cięć (10-15 lat) i węższe zręby.

Co tyczy się etatu użytkowania przedrębego, to instrukcja ta podaje, że ma być on sumą miąższości projektowanych do usunięcia w ciągu dziesięciolecia z poszczególnych drzewostanów, których wielkość ustalana jest na podstawie zakładanych stałych i czasowych powierzchni próbnych.

Określone według powyższych zasad etaty użytkowania rębego i przedrębego pozwoliły globalnie ustalić możliwą do pozyskiwania wielkość cięć rocznych w całym gospodarstwie leśnym. Wynosiły one: w użytkowaniu rębnym — 10,43 mln m³, w użytkowaniu przedrębnym — 3,83 mln m³.

Zatem roczne pozyskanie użytków głównych zostało określone na poziomie 14,26 mln m³ grubizny brutto (24).

Prace definitywnego urządzenia lasu były niewątpliwie największym i najważniejszym osiągnięciem ówczesnych służb urzędzeniowych. Należy stwierdzić, że tego rodzaju przedsięwzięcie, przy zastosowaniu jednolitej metody pomiaru i z jednakowym stopniem dokładności, zostało wykonane po raz pierwszy w dotychczasowej historii leśnictwa polskiego. Trzeba też szczególnie podkreślić, że dane z definitywnego urządzenia, w porównaniu z analogicznymi danymi z prowizorycznego urządzenia lasu, wskazują na znaczny wzrost dokładności oceny zasobów drzewnych. Stąd też sporządzane na podstawie tych danych plany użytkowania i zagospodarowania na najbliższe dziesięciolecie odznaczały się również dużą dokładnością.

W urządzaniu tym nie zmieniono w zasadzie głównej linii dotychczasowej gospodarki leśnej, opierając się na utworzonych już jednostkach rejonizacji przyrodniczo-leśnej oraz jednostkach typologicznych.

Z aktów normatywnych, doskonalących lub uzupełniających prace urzędzeniowe, które poza instrukcją ukazały się w omawianym okresie, na wymienienie zasługują:

- Zarządzenie dyrektora NZLP z 1962 roku w sprawie udziału administracji lasów państwowych w sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które nawiązywało do rozporządzenia Rady Ministrów w tej sprawie z 1961 roku.
- Zarządzenie Ministrów: rolnictwa, gospodarki komunalnej oraz leśnictwa i przemysłu drzewnego z 1963 roku w sprawie wprowadzenia do ewidencji gruntów zmian powstałych w wyniku zalesienia gruntów niepaństwowych.
- Zarządzenie ministra leśnictwa i przemysłu drzewnego z 1966 roku w sprawie mechanizacji niektórych kameralnych prac w zakresie urządzania lasu.
- Zarządzenie ministra leśnictwa i przemysłu drzewnego z 1966 roku w sprawie zasad zawierania umów na roboty urzędzeniowe, leśne i geodezyjne, wykonywane przez Biura Urządzania Lasu i Projektów Leśnictwa

Opracowane w wyniku definitywnego urządzenia lasu operaty były nie tylko aktualnie wykorzystywane przez nadleśnictwa w ich bieżącej działalności gospodarczej, ale stanowiły również bogaty materiał statystyczno-informacyjny, wykorzystywany dla wielu prac studialnych, prowadzonych przez Instytut Badawczy Leśnictwa, Naczelny Zarząd Lasów Państwowych oraz Biuro Urządzania Lasu i Projektów Leśnictwa. Posłużyły one między innymi do wykonania w latach 1968-1969 aktualizacji zasobów drzewnych, określenia potencjalnych możliwości produkcyjnych lasu oraz opracowania prognozy rozwoju państwowego gospodarstwa leśnego do roku dwutysięcznego.

Pełne, zaktualizowane na jedną datę dane o zasobach państwowego gospodarstwa leśnego, uzyskane na podstawie definitywnego urządzenia lasu, zostały opublikowane przez GUS w 1971 roku (13).

W zakończeniu omawiania tego okresu działalności urządzania lasu należy jeszcze wspomnieć o uregulowaniach, które w tym czasie miały miejsce, a dotyczących lasów niepaństwowych. Otóż jak wiadomo, na mocy dekretu PKWN o reformie rolnej tylko lasy chłopskie poniżej 25 ha pozostały w posiadaniu ich dotychczasowych właścicieli. W 1947 r. zajmowały one 16,8 % powierzchni leśnej kraju i praktycznie odsetek ten do dziś utrzymuje się na tym poziomie, z niewielką tendencją wzrostową. W 1960 r. została wydana ustawa o zagospodarowaniu lasów i nieużytków nie stanowiących własności państwa. W nawiązaniu do niej w 1961 r. ukazało się zarządzenie ministra leśnictwa i przemysłu drzewnego w sprawie ustalania zasad inwentaryzacji i sporządzania uproszczonych planów urządzenia gospodarstwa leśnego dla lasów niepaństwowych. Zarządzenie to wraz z odpowiednią instrukcją zawierającą wytyczne do przeprowadzenia tych prac urządzeniowych oraz cennikiem za te usługi, stanowiły normatywy dla prowadzenia prac urządzeniowych w lasach niepaństwowych. Równocześnie w tym samym roku ukazało się zarządzenie tegoż ministra w sprawie zatwierdzania uproszczonych planów urządzania gospodarstwa leśnego. Dokument ten nawiązywał do ustawy o zagospodarowaniu lasów nie stanowiących własności państwa z 1960 r. Należy podkreślić, że do końca 1970 r. omawianą formą dokumentacji urządzeniowej objęto 840 tys. ha, tj. 51,5 % tych lasów.

*cd. artykułu
w następnym numerze "Sylwana"*